

Laikliğe İlişkin Tutumlar Üzerine Bir Ölçek Geliştirme Çalışması*

K. Oya Parker¹, Selda İçin Akçalı²

A Scale Study on Attitudes Related to Laicity

Öz

Bu çalışmada laiklik konusundaki tutumları ölçmeyi amaçlayan bir ölçek geliştirilmiştir. Çalışmanın örneklemini değişik fakülte ve bölümlerde okuyan 522 (%46,2'si kadın, %53,6'sı erkek) üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan ve 11 maddeden oluşan ölçek yedili Likert tipi yanıt kategorisine sahiptir. Ölçeğin farklı bileşen çözümlenmeleri incelendiğinde en anlamlı yapının varyansın %43,5'ini açıklayan tek faktörlü bir yapı olduğu görülmüştür. Laiklik Tutum Ölçeği'nin Cronbach Alpha iç-tutarlık güvenilirlik katsayısı .86 olarak bulunmuştur. Ölçekle dindarlık ve inanç düzeyi arasında negatif yönde anlamlı ilişki gözlenmiştir. Politik görüşe göre ölçeğin sınındığı varyans analizi sonuçları, ölçeğin farklı ideolojiler açısından ayırt edici olduğuna işaret etmiştir. Laiklik Tutum Ölçeğinde en yüksek puanı Sosyalist/Solcu/Komünist/Devrimci grup alırken (n=142, ort.=64.55, std. sapma=12.06), en düşük puanı ise Muhafazakâr grup (n=43, ort.=40.49, std. sapma=12.69) almıştır.

Anahtar Kelimeler: Laiklik tutumları, din ve inanç, politik görüş

Abstract

The aim of this study was to develop a scale with regard to the attitudes related to laicity. The sample of the study consisted of 522 university students (46,2 % female, 53,6 % male) from various faculties and departments. The 11-item scale prepared by the researchers had a seven point Likert type answer category. When the factor analyses was examined, the most meaningful structure seemed to be the one-component structure that explained 43,5 % of the variance. The Cronbach Alpha coefficients were found to be .86 for the Laicity Attitude Scale. Significant relationships were found in the negative direction between the religion and belief level and the Laicity Attitude Scale. The variance analysis results where the scale was examined according to the political opinion indicated that the scale was able to distinguish with respect to the different ideologies. While the Socialist/Leftist/Communist/Revolutionist group received the highest score in the scale (n=142, mean=64.55, std. dev.=12.06), the Conservative group received the lowest score (n=43, mean=40.49, std. dev.=12.69).

Keywords: Laicity attitudes, religion and faith, political view

* Bu çalışmanın çeşitli aşamalarında Doç. Dr. Sevim Cesur'un değerli katkıları bulunmaktadır. Kendisine teşekkürü borç biliriz.

¹Sorumlu Yazar / Corresponding Author, Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-TV ve Sinema Bölümü, Bornova-İzmir, Türkiye. E-Posta / E-Mail: oya.paker@ege.edu.tr

²Sorumlu Yazar / Corresponding Author, Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Bornova-İzmir, Türkiye. E-Posta / E-Mail: selda.icin.akcali@ege.edu.tr

Giriş

Laiklik, demokrasi, milliyetçilik, cumhuriyetçilik gibi kavramlar uzmanlar tarafından yapılan operasyonel tanımlara sığmayıp, değişik kültürlerde uzlaşım (konvansiyonel) anlamlar kazanır. Bir diğer ifadeyle bunlar tanım gereği, yekpare ve durağan kategorilerle açıklanamaz. Nitekim Batı modernleşmesinden köklenen laikliğin, ülkelerin sosyo-politik kültürlerine bağlı olarak farklı anlamlandırmalar kazandığı görülür.

Laiklik terimi ilk kez F. Buisson'un (1841-1932) yönetiminde yazılan 5.600 sayfalık Pedagoji ve Temel Öğretim Sözlüğünde açıkça tarif edilmiştir. 1877'de tamamlanmış olan bu sözlükte Buisson, 'Laiklik' başlıklı makalesinde kavramı, devletin bütün inançlar karşısında tarafsız ve onlardan bağımsız olması gerekliliği üzerinden tanımlar (Baubérot, 2009). Bu tanımda laiklik, "bütün Fransızların yasalar önünde eşitliği, bütün inançların özgürce savunulması, bir sivil devlet anayasasının ve resmi nikâhın kabulü ve genel olarak, artık bütün dinsel inanışlara karşı varlığı garanti altına alınmış medeni hakların uygulanması" şeklinde bir devlet yönetim ilkesidir (Baubérot, 2009:8).

Kılıçbay (1994) laikliğin *AnaBritannica* ve Büyük *Larousse* ansiklopedilerinin orijinal baskıları ile *Webster's Unabridged* sözlüğündeki ilk anlamının dünyevileşme ile ilgili olduğuna; fakat aynı ansiklopedilerin Türkiye baskılarında bu kavramın ilk anlamının "din ve devlet işlerinin ayrılması" olarak yer aldığına işaret eder.

"Bu tanım karşılaştırmasının gösterdiği üzere, kavramı üreten, onun tarihinin arka planını oluşturan Batı ile; kavramı ödünç alan (kelimenin tam anlamında ödünç alan), bu tarihe sonradan katılmaya uğraşan Türkiye'nin arasında, tek ve aynı olgunun farklı bir şekilde anlaşılması söz konusudur..." (Kılıçbay, 1994:16)

Dünyevileşme ve laiklik kimi zaman aynı anlamda, kimi zaman birbirine yakın veya birbirini kuşatan olguları ifade etmekte kullanılmakla beraber aslında, din ile bir mesafe koyma arayışında ayrı disiplinlerin (sosyoloji, siyaset bilimi vb), ayrı modellerin (Anglo-Sakson ve Fransa örnekleri) farklılaşan pencerelerine işaret eder. Bunun yanında dünyevileşme sadece kurumların, din etkisi olmaksızın yeniden organizasyonu değil, günlük düşüncenin kutsaldan ayrılması yönünde bir dönüşümüne gönderme yaparken; laiklik devletin bir aygıt olarak din ve inançlardan bağımsız yürütülmesi fikrine dayanır. Dobbelaere (1981, 1999) dünyevileşmeyi makrodan mikro sosyolojiye uzanan çok boyutlu bir kavram olarak ele aldığı yaklaşımında dünyevileşme ve laikliği birbirine bağlı fakat ayrı kavramlar olarak ele alır. Ona göre kurumların yapı ve işlev açısından dinden ayrışma sürecine gönderme yapan laiklik dünyevileşmenin makro sosyolojik, kurumsal boyutudur. Dinsel alanın modern değerler ekseninde kendine dönük yeni okumalar yapması, dünyevi meselelere yönelişi ve sosyal hayat içinde dinsel yorumlarda çoğulculuk ise dünyevileşmenin bir diğer boyutudur. Dinin bireysel bir

tutum halini alması, bireyselleşmesi ise dünyevileşmenin üçüncü boyutunu oluşturur. Şüphesiz bu üç boyut ayrı ayrı işlemez; hem sıradan insanın günlük düşüncesinde hem de politik düzlemde birbiriyle etkileşim içinde sosyal gerçekliği birlikte inşa eder.

Laikliğin günlük düşüncede anlamlandırılması devlet politikalarından bağımsız olarak gerçekleşmez. İnsanlar içinde yaşadıkları politik pratiklerden hareketle laiklik algılarını ve tutumlarını geliştirir. Bu anlamda bir toplumda devletin laikliği kurumsal ve sosyal bağlamda nasıl hayata geçirdiği o toplumun sıradan düşüncesindeki laiklik tanımlarında ve insanların laikliğe ilişkin tutumları üzerinde doğrudan belirleyici olacaktır.

Kuru (2011) dünyevileşmenin ve laikliğin farklı disiplinlerde yaygın ele alınmış şekliinden ayrılarak laikliğin politik bir mücadele alanında tartışılır. Kuru çalışmasında “eğitim alanı başta olmak üzere dine yönelik güncel devlet politikalarına ve ideolojik mücadelelerin politikaları nasıl biçimlendirdiğine” odaklanır (Kuru, 2011:7). Yazar bu düzlemde hareketle ABD, Fransa ve Türkiye’deki laiklik uygulamalarını karşılaştırmalı olarak inceler ve dışlayıcı laiklik ve pasif laiklik şeklinde iki tip laiklik ayırt eder. Ona göre Fransa ve Türkiye’de devlet anlayışı dışlayıcı laiklik ekseninde inşa edilmiştir. Dışlayıcı laiklik biçiminde devlet, dini kamusal alandan bütünüyle çıkarmak ve onu özel alanla sınırlamak şeklinde bir tutum izler. Pasif laiklik biçiminde ise devlet, dinin kamusal

görünürlüğüne müdahale etmeyerek daha pasif bir konumda kalır. Dışlayıcı laiklikte devletin dine bakışı onu kontrol altında tutmak ve denetlemek anlamında kapsayıcı/kuşatıcı iken pasif laiklikte öncelik, devletin kamusal hayatta farklı dinlere yönelik hoşgörülü ve saygılı bir politika izlemesidir. Kuru’ya (2011) göre hiçbir laik devlet tamamen dışlayıcı veya tamamen pasif laiklik yolu izlemez; onun yerine devletlerin bu iki tipten birinin lehine ağır basan politik tutumları söz konusudur.

Devlet resmi ideolojisini topluma çeşitli araçlarla yayar. Bu tür devlet ilke ve pratikleri sosyal düşüncede kırılmalara uğrayarak bireylerin anlam dünyalarında çeşitli duygu, düşünce ve tutumlar üzerinden tezahür eder. Luckmann (2003) kişinin toplumsal yaşantıdaki temel sorununun hayati anlamlandırma problemi olduğunu ve bunun dinden soyutlanamayacağını iddia etmektedir. Günlük hayatta bilim ve modernitenin akıl yürütme biçimi çoğu zaman, kürtaj, eğitim, çalışma koşulları, evlilik ve boşanma gibi kamusal hayatın işleyişine ait birçok alanda sıradan insanların düşünce ve eylemlerine tek başına referans teşkil etmez; din ve inanç her türden anlamlandırma pratiklerinde etkisini sürdürür. Bir diğer ifadeyle dünyevileşmeyle beraber din bir anlam sistemi olarak devam etmekte; kurumsal anlam kaybı, bireysel anlam kaybı anlamına gelmemekte ve din bireysel bilinçteki yerini korumaktadır (Köse, 2002; Luckmann, 2003).

Laiklik sıradan insanın dünyasında dinin, geleneğin ve modernliğin sosyal

temsilleriyle ilişkili olarak belli bir anlam şeması içinde günlük düşünceye eklenir. Laikliğin sosyal temsilleri devletin laiklik anlayışı ve pratikleri bağlamında oluşur. Günlük düşüncede laiklik sosyo-politik ve kültürel şemalar ya da sosyal temsiller içinden kavranabilir. Sosyal temsiller dünyayı ve olayları yorumlamada çeşitli fikir, yargılama ve inanç sistemleri olarak işlev görürler ve toplulukların devamını sağlayacak şekilde, üyelerin hareketlerinin ve sosyo-kültürel bağlarının düzenli örüntüler olarak devamına hizmet eder. Diğer bir ifadeyle sosyal temsiller belli bir topluluğun farkını ortaya koyan sağduyuyu garantiye alarak bir yandan grupları ayırma işlevi görürken, bir yandan da kimlikler veya kolektif denklilikler yaratarak bunların devamını sağlar (Moscovici ve Vignaux, 2001). Türkiye’de laiklik hakkında paylaşılan farklı sosyal temsiller, farklı politik konumlanmalara ve gruplara işaret eder (Paker ve Cesur, 2013).

Paker (2005) araştırma verisini 28 Şubat kararları sonrasında (28 Nisan-7 Haziran 1999) topladığı çalışmada Türkiye’de laikliğin üç temsil üzerinden tanımlandığını tespit etmiştir. Bu temsillerde laiklik (a) ‘günlük yaşamın dünyevileşmesi’, (b) ‘demokrasinin gereği bir ilke’ ve (c) ‘dini, modern yaşamla uyumlu hale getirme projesi’ şeklinde anlamlandırılmaktadır.

Paker’in çalışmasında ‘günlük yaşamın dünyevileşmesi olarak laiklik’ temsilinin iki karşıt konumu kuran içeriklerden biri olduğu görülmüştür. Bu temsilden hareketle laikliği vaz-

geçilmez bir ilke kabul eden ve “sert modernistler” olarak nitelenebilecek bir grup katılımcı, dindar kesimin laik olamayacağını öne sürerken dindar muhafazakârlar bir inananın günlük düşüncesinden inancını temizlemesinin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Bu iki gruptan birincisi laiklik lehine ve dindar muhafazakârlar aleyhine; ikinci grup ise din ve inanç lehine, laiklik aleyhine bir söylem ortaya koymuştur. Türkiye’de laikliğin tanım ve pratiklerinin ağırlıklı olarak dışlayıcı laiklik üzerinden yapılmış olması göz önüne alınırsa, dışlayıcı laiklik algısının bu iki grubun politik kültürü üzerinde daha etkili ve belirleyici olduğunu düşünmek mümkündür. Öte yandan ‘demokrasinin gereği bir ilke’ olarak laiklik tanımının ağır bastığı gruplar kişinin hem dindar hem de laik olabileceğine inanmaktadır. Bu tanımda devletin çeşitli inanç ve dinlere eşit mesafede olması ve kurumsal işleyişinde bunlardan herhangi birine dayanmaması esastır. Burada kamusal alanda herhangi bir dinî görüş veya pratiğin belirleyici olmaması; dinin bireyselleşmesi ve bireysel hayatın içinde sürmesi fikri söz konusudur.

Bu çalışmada kamusal alanın işleyişinde dini referans almamak ve dine söz hakkı vermemek üzerinden laiklik tutumunu ölçmeyi amaçlayan bir ölçek geliştirilmiştir. Analiz sonuçlarının kuramsal olarak uygun tek bir faktör ortaya koyması beklenmiştir. Ayrıca çalışmada Laiklik Tutum Ölçeğinin yapı geçerliği sınanmıştır.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini farklı illerdeki üç devlet üniversitesinin değişik fakülte ve bölümlerinde okuyan 522 (% 46.2'si kadın, % 53.6'sı erkek) üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklemin yaş ortalaması 21.6'dır.

Örneklemin % 49.2'si Ege Üniversitesi, % 36'sı Karadeniz Teknik Üniversitesi ve %14,6'sı Gaziantep Üniversitesi öğrencileridir. Fakülte dağılımlarına göre öğrencilerin % 58,6'sı

(306 kişi) sosyal bilimler alanından olup, İktisadi ve İdari Bilimler, İletişim ve Edebiyat Fakültelerinde; % 16.5'i (86 kişi) Mühendislik Fakültesinde; % 13,4'ü (70 kişi) Eğitim Fakültesinde okumaktadır. Fen Fakültesi (27 kişi), Ziraat Fakültesi (6 kişi), Tıp Fakültesi (11 kişi), Su Ürünleri Fakültesi (1 kişi), Konservatuar - Güzel Sanatlar Fakültesi (8 kişi) ve Beden Eğitimi ve Spor Meslek Yüksek Okulu (2 kişi) öğrencileri ise örneklemin toplam olarak % 10.5'ini oluşturmaktadır.

Tablo 1. Örneklemin Üniversite ve Cinsiyet Dağılımı

	Ege Ün.	Karadeniz Teknik Ün.	Gaziantep Ün.	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	112 21,5%	102 19,6%	26 5,0%	240 46,2%
	Erkek	144 27,7%	86 16,5%	50 9,6%	280 53,8%
Toplam	256 49,2%	188 36,2%	76 14,6%	520 100,0%	

Örneklemin % 61.3'ü birinci ve ikinci sınıf, geri kalanı üçüncü ve dördüncü sınıflar ile lisans üstü öğrencileri (lisans üstü oranı % 2.1) oluşturmaktadır. Katılımcıların % 65.1'inin en uzun yaşadığı yer il, % 25.7'si ilçedir. Kaldıkları yer olarak % 34.5'i arkadaşlarıyla ortak ev; % 33.1 ailesiyle birlikte; % 20.7'si yurt olarak belirtmiştir. Katılımcıların % 37.4'ü aile aylık gelirini 1.000-2.000 TL arası; % 22.2'si 2.001-3.000 TL arası; % 15.7'si 1.000 TL ve altı; %

8.6'sı 3.001-4.000 TL arası; % 6.1'i 4.001-5.000 TL arası olarak işaretlemiştir. Aile aylık gelirinin 5.001 TL ve üstü olduğunu belirtenler toplamda örneklemin % 8.5'ini oluşturmaktadır.

Katılımcıların % 74.3'ü bir dine ya da öğretiyeye inandıklarını; % 14.4'ü tanrıya inandığını ama bir dine bağlı olmadığını; % 7.3'ü ateist olduğunu ifade etmiştir. Benimsenen inanç ya da mensup olunan din sorusuna % 80.1'i İslam olduğunu belirtmiş; % 14.2'si

soruyu cevaplamamıştır¹. Mezhep sorusunu katılımcıların % 44.4'ü (232 kişi) boş bırakmış; % 32.2'si Hanefi, % 9.6'sı Sünni, % 4.2'si Alevi, % 4'ü Şafi yanıtını verirken², % 4.8'i herhangi bir mezhebi benimsemediğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan politik görüşlerini bir iki kelimeyle ifade etmeleri istenmiştir. 81 katılımcı (% 15.5) bu soruyu boş bırakmıştır. Açık uçlu bu soruya verilen yanıtlar, geniş bir yelpaze ortaya koymuş; birbirine yakın politik tutumlar temelinde gruplandırıldığında, Sosyalist/Solcu/Komünist/Devrimci (153 kişi, % 29.3), Milliyetçi (80 kişi, % 15.3), Liberal/Demokrat/Sosyal Demokrat (53 kişi, % 10.2), Muhafazakar (48 kişi, % 9.2), Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi (29 kişi, % 5.6) ve Muhafazakar Milliyetçi (19 kişi, % 3.6) kategorileri elde edilmiştir³.

Veri Toplama Araçları

Demografik Soru Formu: Demografik soru formunda cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf, en uzun süre yaşanan yerin niteliği, hâlihazırda kalınan yer, ailenin aylık geliri, politik görüş, oy verilmesi ihtimali olan parti, inanç durumu,

din ve mezhep hakkında sorular yer almaktadır.

Dindarlık Ölçeği: Paker ve Cesur (2013) tarafından geliştirilen Dindarlık Ölçeği, üç maddeden oluşmakta ve yedili Likert tipi derecelendirme içermektedir. Katılımcıların kendilerini dindar olarak niteleyip niteledikleri, dinsel inancın hayatlarında ne derece rol oynadığı ve ne ölçüde ibadet ettikleri sorularını içeren ölçekten alınan toplam puan, dindarlık seviyesini göstermektedir. Bu ölçek çalışmasında örneklem üniversite öğrencileridir ve Cronbach Alpha iç-tutarlık güvenirlik katsayısı .90 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach Alpha iç-tutarlık güvenirlik katsayısı .92 olarak gözlenmiştir. Ayrıca ölçekteki üç soruya ek olarak bu çalışmada “din” ve “inanç” algılarının dinin bireyselleşmesi ile ilişkisini sınamak için ölçek dışı değerlendirmek üzere “Kendinizi ne ölçüde inançlı biri olarak görüyorsunuz?” sorusu eklenmiştir. Dindarlık ile inancın ayrı ayrı ele alınmasının nedeni, bireyselleşme sürecinde bir ayrışmayı araştırmada göz önünde tutmaktır. Şöyle ki kendini herhangi bir dini ya da öğretiyi benimsemiş, inançlı

¹ Açık uçlu bu soruya cevap olarak örneklemin % 1.9'u (10 kişi) “yok”; 1.7'si (9 kişi) “Deizm” yazmıştır. Diğer cevaplar, “Agnostik” (1 kişi); “Alevi” (3 kişi); “Ateizm” (3 kişi); “Budizm” (1 kişi); “Hristiyan” (1 kişi); “Hümanizm” (1 kişi); “Paganizm” (1 kişi) olarak belirtilmiştir.

² Açık uçlu bu soruya cevap olarak 1 kişi “Bilmiyorum” yazarken, 1 kişi “Protestan”; 2 kişi “Şii” olduğunu belirtmiştir.

³ Diğer yanıtlar, Milliyetçi-Sosyalist (9 kişi, % 1.7) hariç, hepsi %1'in altında bir orana sahiptir. Bunlar: Anarşist, Antifasişt, Antipolitik, Apolitik, Demokratik-Laik, Feminist-Ekolojist, Hümanist-Evrenselci, Liberal-Milliyetçi, Liberal-Sosyalist, Milliyetçi-Liberal, Milliyetçi-Sosyalist, Muhafazakâr Demokrat-Muhafazakâr Liberal, Muhafazakâr-Özgürlükçü, Muhafazakâr-Sosyalist, Müslüman, Özgürlükçü-Muhafif, Sağcı, Sosyal Demokrat-Ülkücü, Sosyalist Monarşi, Sosyalist-Demokrat, Söylemek istemiyor, Hiçbiri.

biri olarak tanımlayan bir kişi, referans olarak ibadet ve aidiyeti aldığı anda kendini dindar olarak görmeyebilir.

Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği: 12 maddeden oluşan yedili Likert tipi ölçek araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir (Bkz. Paker ve Akçalı, 2012). Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin 2 alt boyutu ayırt edilmiş; bu boyutlara içeriklerine uygun olarak “Dini Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma” ve “Dini Bireysel Bir Kutsallık Duygusu İçinden Deneyimleme” adları verilmiştir. 5 maddelik birinci alt boyutun Cronbach Alpha iç-tutarlık güvenirlik katsayısı .74; 7 maddelik ikinci boyutunki .68; her iki alt boyutu içeren tüm ölçek maddelerinin ise .73 olarak bulunmuştur.

Laiklik Tutum Ölçeği: Ölçek, araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Önce kuramsal arka plana dayalı olarak bir madde havuzu hazırlanmıştır.

Ardından bu maddeler ölçek haline getirilerek, 15 kişilik bir örnekleme uygulanmış; tek tek her cevaplayan ile bu maddeler üzerine tartışılmıştır. Anlaşılmasında güçlük bulunan veya açık olmayan maddelerin dil ve anlam sorunları giderilmiş, 1 madde çıkartılmış ve 14 maddelik ölçeğe ulaşılmıştır.

14 maddeden oluşan ölçek, yedili Likert tipi yanıt kategorisine sahiptir. Katılımcılardan, her bir ifadeyi okuduktan sonra “hiç katılmıyorum”dan “tamamen katılıyorum”a kadar değişen cevap kategorilerinden kendisine en uygun olanı işaretlemeleri istenmiştir. Maddelerin puanlanması “kesinlikle katılmıyorum” 1, “kesinlikle

katılıyorum” ise 7 puan alır; yüksek puan laikliğe karşı daha olumlu tutuma işaret etmektedir.

İşlem

Soru formu, öğrencilerin bazılarında bireysel ve bazılarında ise toplu olarak uygulanmıştır. Yönergede, katılımın gönüllülük esasına dayandığı vurgulanmıştır.

Bulgular

1. Laiklik Tutum Ölçeğinin Psikometrik Özellikleri

Ölçeğin psikometrik özelliklerini değerlendirmek üzere ilk önce madde analizi yapılarak ayırt edici olmayan maddelerin elenmesi hedeflenmiştir. Bunun için maddelerin toplam puanla olan korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Kline (1986) bir maddenin ayırt edici olarak değerlendirilebilmesi için, toplam puanla olan korelasyon katsayısının .20'nin üzerinde olması gerektiğini ifade etmektedir. Ölçekteki iki maddenin toplam puanla olan korelasyon katsayıları .20'nin altında kalmıştır. Ölçeğin üçüncü maddesinin (“Yasalar karşısında her birey, dini ve inancı ne olursa olsun eşit olmalıdır.”) toplam puan ile korelasyonu .16 ve dokuzuncu maddesinin (“Din veya inanç eğitimi, aileye ya da toplumdaki dinî gruplara terk edilmelidir.”) toplam puan ile korelasyonu .04 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yedinci maddesinin (“Din ve ahlak derslerinde tüm din ve inançlara eşit oranda saygı duyulmalıdır.”) ise toplam puanla olan korelasyonu .24 olarak bulunmuş ve

daha güvenilir bir ölçek olması açısından bu maddenin de çıkarılmasına karar verilmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliğine yönelik olarak geriye kalan 11 madde ile açım-layıcı faktör analizi yapılmıştır. Ör-neklemin yeterliliğini değerlendirmek üzere hesaplanan KMO katsayısının (.92) oldukça yüksek ve faktör analizi-nin geçerliğini sınavan Bartlett testi sonucunun ise anlamlı (1.829, $p = .000$) olması dolayısıyla faktör analizinin yapılabileceği görülmüştür. Temel Bileşenler Analizi sonucunda toplam varyansın % 53'ünü açıklayan ve öz değeri 1'in üzerinde olan iki temel

bileşen elde edilmiştir. İki bileşenli çözümleme denendiğinde 6., 10. ve 8. maddelerin her iki faktöre yakınağırlıkta yüklendiği gözlenmiş ve maddeler tek bir faktöre zorlandığında en anlamlı yapının, özdeğeri 4.79 olan ve varyansın % 43.5'ini açıklayan tek bileşenli yapı olduğu görülmüştür. Modelleri incelerken .40'ın üstünde kalan faktör yükleri göz önüne alınmıştır. Varyans döndürmesi sonucu elde edilen faktör yükleri Tablo 2'de verilmiştir.

Ölçeğin iç-tutarlılık analizi yapılmış ve Cronbach Alfa katsayısı .86 olarak bulunmuştur.

Tablo 2. Ölçeğin Faktör Yapısı, Maddeleri ve Faktör Yükleri

		Faktör Yükleri
6	Kürtajla ilgili yasal düzenlemelerde dini emirler ve yasaklar da göz önüne alınmalıdır.	.81
10	Aile ve boşanma hukuku dini emirler göz önüne alınarak yeniden düzenlenmelidir.	.81
8	Miras hukuku, dinin emirlerine uygun şekilde yeniden düzenlenmelidir.	.80
4	Okul, hastane, adliye gibi devlet kurumlarında çalışan kadın ve erkeklerin konumları ve birbirleriyle ilişkileri, dinin yasak ve emirlerine göre düzenlenemez.	.71
14	Kamusal ve özel hayatı düzenleyen yasalar hiçbir şekilde dini emirler temel alınarak yapılamaz.	.71
12	Ölüm hakkının (ötenazi) yasallaşması tartışılacak olursa, bu tartışmada, ölüm hakkının dinen yasak olması göz önüne alınmalıdır.	.66
1	Eğitim kurumlarında verilen eğitim ve öğretim, herhangi bir inanç veya din kurumunun tekelinde ya da etkisinde olmalıdır.	.61
11	Eğitim kurumlarında din dersi zorunlu değil; seçmeli olmalıdır.	.59
2	18 yaş altı evliliklerin dinen de kabul gördüğü için yasal olması makuldür.	.51
5	Eğitim kurumlarında okutulan din ve ahlak dersleri, farklı din ve inançları kapsamalıdır.	.47
13	Bir dinin ya da inancın 'hak din' olarak kabul edilip kurumsallaşmasına Diyanet İşleri Başkanlığı ya da benzeri bir dini otorite karar verir.	.43

Ölçeğin örneklem genelinde (n=469) ortalaması 57.35 (min.-max. aralığı 11-77), standart sapması 14.90 olarak bulunmuştur.

Yapı Geçerliği:

Kuramsal arka plana dayalı olarak hazırlanan maddelerle ilgili siyaset bilimi, kamu yönetimi ve psikoloji alanlarından uzmanların görüşü alınmıştır. Pilot uygulama sonuçlarına göre gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra elde edilen ölçek için sosyopsikoloji alanından iki uzmanın görüşüne başvurulmuştur.

Ölçeğin ayrıca, tek maddelik inanç düzeyi sorusu ve dindarlık ölçeği ile

korelasyonları incelenmiştir. Ölçeğin dindarlık ölçeği ile korelasyonunun $-.67$ (n=431; $p < .001$); inanç düzeyi ile korelasyonunun $-.51$ (n=435; $p < .001$) olduğu gözlenmiştir. Dindarlık ile inanç düzeyi arasında korelasyon katsayısı ise $.75$ (n=474; $p < .001$) olarak bulunmuştur.

Bireyin dinsel mesajı ne denli öznel ve içsel bir deneyim halinde yaşadığı; inancına bağlı kalmakla beraber kurumsal ve geleneksel din anlayışından ne denli özgürleşebildiğini sınavan maddelerden oluşturulmuş Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği (Paker ve Akçalı, 2012) ile bu çalışmada sunulan Laiklik Tutum Ölçeği arasında anlamlı ilişkiler gözlenmiştir (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Laiklik Tutum Ölçeği ile Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği Arasındaki Korelasyonlar

Ölçekler ve Alt Boyutları	Dini Gelenek ve Ritüellerden Ayırıştırma	Dini Bireysel Bir Kutsallık Duygusu İçinden Deneyimleme	Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği
Laiklik Tutum Ölçeği	$.70^{**}$ (n=355)	$.35^{**}$ (n=352)	$.68^{**}$ (n=331)

** $p < .01$

2. Politik Görüşe Göre Laiklik Tutum Ölçek Puanında Farklılaşmalar

Politik görüşlere göre ölçek toplam puanları arasında farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır. Katılımcıların altı farklı politik görüşüne göre Laik-

lik Tutum Ölçeğinden almış oldukları toplam puanlar arasında tek yönlü varyans analizi yapılmış ve politik görüşe göre anlamlı farklılaşmalar gözlenmiştir [n=350; $F(5, 349)=28.99$, $p < .001$] (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4. Politik Görüşe Göre Laiklik Tutum Ölçeği Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Politik Görüş	n	Ortalama	Standart Sapma
Muhafazakâr	43	40.49	12.69
Muhafazakâr-Milliyetçi	16	45.63	12.73
Milliyetçi	72	54.93	13.33
Liberal/Dem./Sos.Dem.	51	60.59	13.28
Atatürk./Kem./Cumhuriyetçi	26	63.15	13.41
Sos./Komün./Devrimci	142	64.55	12.06
Toplam	350	58.07	15.05

Sonuçlara göre Muhafazakâr grup (ort= 40.49) Muhafazakâr-Milliyetçi grup dışında diğer bütün gruplardan anlamlı olarak daha düşük laiklik puanı almıştır. Sosyalist/Komünist/Devrimci grubun puan ortalaması (ort=65.55) Milliyetçi, Muhafazakâr

ve Muhafazakâr-Milliyetçi gruplardan anlamlı olarak daha yüksek bulunmuşken, Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi, Liberal/Demokrat/Sosyal Demokrat gruplardan farklılaşmamıştır (Tukey HSD çoklu karşılaştırma testine göre farklılaşmalar için bkz. Tablo 5).

Tablo 5. Politik Görüşe Göre Laiklik Tutum Ölçeği Puan Ortalamalarında Tukey HSD Çoklu Karşılaştırma Testine Göre Anlamlı Farklılaşmalar

Muhafazakâr	<	Milliyetçi; Liberal/Dem./Sos.Dem.; Atatürk./Kem./Cum.; Sos./Komün./Devrimci	***
Muhafazakâr-Milliyetçi	<	Atatürk./Kem./Cum.; Sos./Komün./Devrimci	***
	<	Liberal/Dem./Sos.Dem.	**
Milliyetçi	>	Muhafazakâr	***
	<	Sos./Komün./Devrimci	***
Liberal/Dem./Sos.Dem.	>	Muhafazakâr	***
	>	Muhafazakâr-Milliyetçi	**
Atatürk./Kem./Cum.	>	Muhafazakâr; Muhafazakâr-Milliyetçi;	***
Sos./Komün./Devrimci	>	Muhafazakâr; Muhafazakâr-Milliyetçi; Milliyetçi	***

* p<.05 ; ** p<.01 ; *** p< .001

TARTIŞMA

Bu çalışmada laikliğin ‘devletin kamusal hayatı dinden bağımsız olarak düzenlemesi’ tanımından hareketle bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek toplam puanının kişilerin laiklik lehine veya aleyhine tutum düzeylerini göstermesi beklenmektedir. Laiklik Tutum Ölçeği politik eğilimler, politik düşünce ve kültürel değişim, yaşam stilleri gibi çeşitli konularda yapılacak çalışmalarda kullanılabilir. Türkçe literatürde laiklik olgusuna ilişkin tutumlar hakkında benzer bir ölçeğe rastlanmamıştır.

Bu çalışmada geliştirilen 11 maddelik ölçek üzerine yapılan açımlayıcı faktör analizi toplam varyansın % 43.5’ini açıklayan ve kuramsal açıdan anlamlı tek bir faktör ortaya koymuştur. Ölçeğin iç-tutarlılığı yüksek olarak bulunmuştur.

Ölçeğin yapı geçerliği çalışması kapsamında dindarlık ölçeği ve inanç düzeyi sorusu ile ölçek toplam puanları arasında negatif yönde; ‘dini, ritüel ve gelenekten ayırıştırarak bireysel bir deneyim olarak yaşama eğilimi’ ile pozitif yönde anlamlı ve yüksek korelasyonlar bulunmuştur. Bu bulgular ölçeğin yüksek düzeyde yapı geçerliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Yapı geçerliği için yapılan analizden elde edilen bulgular birlikte ele alındığında şu şekilde yorumlanabilir. Dindarlık ve inanç düzeyi arttıkça kamusal hayatın düzenlenmesinde dinin bir referans olması gerektiği yönünde bir eğilim görülmektedir. Öte yandan laiklik lehinde tutumlar dinden/inançtan uzaklaşmayla değil, dinin ve/veya

inancın bireysel bir deneyim olarak yaşanması eğilimi ile beraber gitmektedir.

Politik görüşe göre ölçeğin sınırdığı varyans analizi sonuçları ölçeğin farklı ideolojiler açısından ayırt edici olduğuna işaret etmiştir. Ölçeğin toplam puanında gruplar arası farklılaşmalar gözlenmiştir (Bkz: Tablo 3-4). Gruplar aldıkları ölçek toplam puanlarına göre yüksekten düşüğe, Sosyalist/Solcu/Komünist/Devrimci, Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi, Liberal/Demokrat/Sosyal Demokrat, Milliyetçi, Muhafazakâr-Milliyetçi ve Muhafazakâr şeklinde sıralanmaktadır. Varyans analizi sonuçlarına göre ölçek toplam puanında Sosyalist/Solcu/Komünist/Devrimci, Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi ve Liberal/Demokrat/Sosyal Demokrat grupların kendi aralarında; Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi, Liberal/Demokrat/Sosyal Demokrat ve Milliyetçi grupların kendi aralarında; Muhafazakâr ve Muhafazakâr-Milliyetçi grupların da kendi aralarında farklılaşmadığı görülmüştür. Bu anlamda laiklik tutumlarında lehte ve daha az lehte olmak üzere iki grup göze çarpmaktadır. Milliyetçi grup ise en yüksek ortalamaya sahip Sosyalist/Komünist/Devrimci gruptan daha düşük; en düşük ortalamaya sahip Muhafazakâr gruptan ise daha yüksek bir ortalama ile bu gruplarda anlamlı olarak farklılaşmıştır. Bunun yanı sıra Milliyetçi grubun, Liberal/Demokrat/Sosyal Demokrat ve Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi gruplardan farklılaşmaması, onun la-

iklikten yana tutumlarda her iki tarafın arasında, bir anlamda orta noktada durduğunu düşündürmektedir.

Bu sonuç kamusal hayatın düzenlenmesinde dinin referans alınması konusunda Cumhuriyetçiler, sol görüşte olanlar, liberaller ve demokratlar ile İslami Muhafazakârlar arasındaki farklılaşmaya işaret etmektedir. İslami muhafazakârların, din ve inançlarını toplumsal yaşama referans olan bir üst yapı olarak kabul ettikleri düşünülebilir.

Bununla beraber dinin kamusal yaşamın düzenlenmesinde bir üst yapı olarak kabul edilmemesi durumu, din ve inançtan tamamen arınmış bir günlük bilgiye işaret etmez. Modernleşmeyle beraber din ve inanç tasfiye olmamış; beklenenin aksine modern hayatın içinde dönüştürülerek kültürel matriste yeniden anlamlandırılmıştır. Bu anlamlandırma bireyselleşme ekseninde yapılırken, dindarlığın farklı biçimlerinin sürmekte olduğu; bunun yanında dinsel kurumların tekçi, otoriter ve totaliter yapısının kırıldığı, aynı zamanda bireyin kişisel eğilim ve akıl yürütmelerine uygun brikolaj inançlarının geliştiği görülmüştür (Berger, 1997; Bilgin, 2007; Dobbelaere, 1999; Gauchet, 2000). Paker ve Akçalı'nın (2012) çalışmasında politik görüşe göre dinin bireyselleşmesi ölçek toplam puanında anlamlı farklılaşmalar gözlenmiştir. Bu sonuç Türkiye modernleşmesiyle beraber dinin bireyselleşerek farklı biçimlerde yaşandığına; bireyselleşmiş din algısına sahip olanlarla geleneksel dindarların dinî kavrayış biçimlerinin farklılaşmasına işaret etmiştir.

Türkiye'de kamusal hayatın düzenlenmesinde dinden bağımsız olma konusunda gruplar arası farklılaşmanın kökeninde dinî kavrayış farklılıklarının yattığını düşünmek mümkündür. Bu noktada dışlayıcı laiklikten pasif laikliğe dönüşün gerçekleşmesi ve Türkiye siyasetinin ethos'u olarak kamusal hayatın düzenlenmesinde dinden bağımsız olma ilkesinin korunmasının dinsel muhafazakârların toplumsal talepleri açısından ne denli yeterli olacağı; diğer bir ifadeyle muhafazakâr grupların dışlayıcı laiklikle asimetrik olarak "dışlayıcı dinsel muhafazakârlık" yönünde sosyal ve toplumsal taleplerinin olup olmadığı araştırılmaya değerdir.

KAYNAKLAR

- Baubérot, J. (2009). *Laiklik - Tutku ile Akıl Arasında 1905-2005*, çev. Alev Er. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Bilgin, N. (1995). *Kollektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Dobbelaere, K. (1981). Secularization: A multi-dimensional concept. *Current Sociology*, 29(2), 1-213.
- Dobbelaere, K. (1999). Towards an Integrated Perspective of the Processes Related to the Descriptive Concept of Secularization. *Sociology of Religion*, 60(3), 229-247.
- Gauchet, M. (2000). *Demokrasi İçinde Din Laikliğin Gelişimi*, çev. M. E. Özcan. Ankara: Dost Kitapevi.
- Kılıçbay, M. A. (1994). Laiklik ya da Bu Dünyayı Yaşayabilmek. *Cogito*, 15-21.

- İstanbul: YKY.
- Kline, P. (1986). *A Handbook of Test Construction, Introduction to Psychometric Design*. London: Methuen & Co Ltd.
- Kuru, T. A. (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*, çev. E. Ç. Babaoğlu. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Köse, A. (2002). *Sekülerizm Sorgulanıyor-21. Yüzyılda Dinin Geleceği*, derleyen ve çev. A. Köse. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Luckmann, T. (2003). *Görünmeyen Din. Modern Toplumda Din Problemi*, çev. A. Coşkun-F. Aydın. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Paker, K.O. (2005). *Günlük Düşüncede Modernlik, Din ve Laiklik*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Paker, K. O. ve Akçalı, S. İ. (2012). Dinin Bireyselleşmesi: Üniversite Gençliği ile Bir Ölçek Çalışması. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 1440-1459.
- Paker, K. O. ve Cesur, S. (2013). Laiklik Konusunda Ayrışan Gruplar ve Belirli Psiko-Sosyal Değişkenlerin Dış-Grup Değerlendirmelerinde Rolü. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 57, 51-76.

EK: Laiklik Tutum Ölçeği

Eğitim kurumlarında verilen eğitim ve öğretim, herhangi bir inanç veya din kurumunun tekelinde ya da etkisinde olmalıdır.

18 yaş altı evliliklerin dinen de kabul gördüğü için yasal olması makuldür. *

Yasalar karşısında her birey, dini ve inancını ne olursa olsun eşit olmalıdır.**

Okul, hastane, adliye gibi devlet kurum-

larında çalışan kadın ve erkeklerin konumları ve birbirleriyle ilişkileri, dinin yasak ve emirlerine göre düzenlenemez.

Eğitim kurumlarında okutulan din ve ahlak dersleri, farklı din ve inançları kapsamalıdır.

Kürtajla ilgili yasal düzenlemelerde dini emirler ve yasaklar da göz önüne alınmalıdır. *

Din ve ahlak derslerinde tüm din ve inançlara eşit oranda saygı duyulmalıdır.**

Miras hukuku, dinin emirlerine uygun şekilde yeniden düzenlenmelidir. *

Din veya inanç eğitimi, aileye ya da toplumdaki dini gruplara terk edilmelidir. **

Aile ve boşanma hukuku dini emirler göz önüne alınarak yeniden düzenlenmelidir. *

Eğitim kurumlarında din dersi zorunlu değil; seçmeli olmalıdır.

Ölüm hakkının (ötenazi) yasallaşması tartışılacak olursa, bu tartışmada, ölüm hakkının dinen yasak olması göz önüne alınmamalıdır.

Bir dinin ya da inancın 'hak din' olarak kabul edilip kurumsallaşmasına Diyanet İşleri Başkanlığı ya da benzeri bir dini otorite karar verir. *

Kamusal ve özel hayatı düzenleyen yasalar hiçbir şekilde dini emirler temel alınarak yapılamaz.

* *Ters yöndeki maddeler*

** *Ölçekten çıkarılan maddeler*